

Torsdag med THORS

Hbl 11.12.80

ASSIT har prof. Thors skrivit i bladet sedan 13 november... men nu skriver han igen. Bl.a. om ordet assit, om adjektivformer på -e, och om ett franskt ord med svenskt ursprung.

Assit har jag skrivit i språkspalten de senaste veckorna. Med det konstaterandet anknyter jag till en fråga: "Vilket är ursprunget till assit?"

Assit är ett allmänt österbottniskt — och norrländskt — ord för "ingenting". Det är ett starkt ord, och detta sammanhänger med ursprunget: det kommer av **alls intet**. När det i en välkänd österbottnisk historia heter "Först komber assit, å sen komber tu", så innebär det den verkliga nedvärderingen.

Samme frågeställare, som intresserar sig för ursprunget till assit, frågar: "Vad är **fästningsesplanad**?" Han har funnit ordet i "Helsingfors omgivningskarta 1980" och säger, att det på finska heter "Linnoituspiirin alue", vilket syftar på Sandhamn med kringliggande öar.

Esplanad är ursprungligen en befästningsterm och betyder "öppen plats framför ett befästningsverk, särskilt mellan ett citadells vall och den vidliggande staden" (definition i Akademiens ordbok).

I fallet Sandhamn är ordet litet fritt använt, förefaller det mig. — När man fram på 1800-talet började lägga ut planteringar och gator på platserna för gamla "befästningsesplanader", fick ordet **esplanad** den betydelse "bred gata med trädplanteringar" som vi känner i nutiden.

En annan frågeställare skriver: "Rikssvenska dagstidningar har för sed att skriva 'förste-', 'andre-' om ledande artiklar, t.ex. 'Dagens Nyheters **andreledare**'. Överhuvudtaget gör man väl i Sverige större skillnad än vi på maskulin- och femininformen."

Det är riktigt, att adjektivformer på -e är betydligt vanligare i Sverige än hos oss, t.ex. "Käre Lennart". Normalt brukas emellertid e-formerna **bara om personer**, och därför är formerna **försteledare**, **andreledare** förbluffande. En förklaring kan vara, att e-formerna har stor användning i södra Sverige, och måhända har kommit in i den citerade tidningen genom sydsvensk påverkan. Hos oss är det utan tvivel tillräckligt, om man använder e-former i sådana fall då adjektivet syftar på personer, särskilt då adjektivet står utan substantiv, t.ex. **den dode**, **den fattige**.

"A-et i **spansk** uttalas ju kort, eller hur? Å andra sidan är a-et långt t.ex. i **germansk** och **albansk**. Finns det någon regel för långt eller kort a i sådana fall?"

Någon regel kan man egentligen inte tala om, men **spansk**, **dansk**, **fransk**, som alla har kort a är undantag från den allmänna tendensen, att ordslutet -**ansk** har lång vokal, jfr t.ex. **republikansk**, **muhammedansk**. **Dansk** m.fl. följer den gamla vanan att ha kort vokal före en grupp av flera konsonanter, det är fråga om mycket gamla ord i svenskan. **Germansk** m.fl. är nyare ord, i flera fall sådana som har upptagits på lärd väg och som bevarat grundordets långa a.

"Heter det **orgelnist** eller **organist**?"

Den dominerande formen i nutida svenska är **organist**. Den utgår från instrumentets latinska namn **organum** (som f.ö. återspeglas i det engelska namnet **organ**), medan **orgelnist** är ombildat efter formen **orgel**, som har tyskt ursprung. **Orgelnist** förekommer i nutiden huvudsakligen i Finland — men vår kyrka använder orden **organist** och **kantororganist** i officiellt språk.

Till slut några ord om ett svenskt dialektord som har fått en märklig spridning. En frågande har fäst sig vid det franska ordet **rutabaga** och vill veta, om det faktiskt är av svenskt ursprung, såsom det görs gällande i franska ordböcker.

Rutabaga (med tonvikt på sista stavelsen) vilket betyder "kålrot", är faktiskt ett svenskt ord. I Västergötland förekommer **rotabagge** i samma betydelse; **bagge** har betydelsen "något uppsvällt och klumpigt". Att ordet kom in i franskan, där det är känt sedan början av 1800-talet, tyder på att svenska jordbruksexperten varit verksam i Frankrike.

Det är kanske inte så egendomligt att just det västgötska ordet vann spridning: på 1700-talet var den av jordbruksnyheter intresserade familjen Alströmer verksam i Alingsås i Västergötland (Jonas Alströmer var t.ex. av stor betydelse för potatisodlingens spridning).

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

Hbl 13.11.80

"**RÄTTSRÖTA**", ett mycket uttrycksfullt ord, har faktiskt skapats av den kända språkmannen och översättaren Björn Collinder i början av 50-talet, noterar prof. Thors bl.a. Vill ni konsultera professorn angående språkliga knepigheter kan ni göra det per brev som förmedlas via Hbl:s redaktion.

"Vad innebär uttrycket **Det slår inte hål i sidan**? Är det allmänt brukligt?"

Det kan genast fastslås att uttrycket inte är allmänt känt, inte ens överallt i Finland. För mig var det helt främmande, och efterforskningar har gjort det troligt, att det snarast hör hemma i södra Finland, vilket dock inte hindrar att det kan ha spritt sig t.ex. genom studenters förmedling.

Uttrycket kan återges med "det skadar inte" och brukas på tal om mat och — kanske i synnerhet — dryck, t.ex. när man bjuds att ta mer av en rätt eller en snaps till. "Slå hål i sidan" är enbart finlandssvenskt och synes, av Akademiens stora ordbok att döma, alltid ha varit det.

En annan frågeställare vill veta, vad en **attributör** är.

Termen är helt nymodig. En attributör har hand om rekvisitan vid radio och TV. **Attribut** har nämligen inte bara användning som grammatisk term, utan brukas också i betydelsen "sinnebild, tillbehör", man kan t.ex. säga att bilderna av S:t Olav har en stridsyx som attribut.

Attributör är ett helt nytt ord. Jag vet f.n. inte, om det har någon

förebild i främmande språk.

"Förvånad har jag konstaterat, att ordet **rättsröta** saknas i Svenska Akademiens ordlista, nionde upplagan, men införts i den tionde. Jag har levat i tron, att ordet skulle vara mycket gammalt."

Frågan ledde till ett intressant resultat. **Rättsröta** "uselt tillstånd i rättskipningen" är faktiskt inte något gammalt ord. Svenska Akademiens stora ordbok, som ger besked om, när ett ord första gången påträffas i en svensk text, meddelar att **rättsröta** tidigast finns i titeln på en bok av Björn Collinder 1951:

"**Är rättsrötan ett hjärnsnöke**?" Nu kan man fråga sig vad den kände språkmannen Collinder hade att skaffa i ett sådant sammanhang. Kring 1950 tog Collinder aktivt del i debatten kring vissa beryktade rättskandaler i Sverige. Det förvänar en inte, att han skapade ett så förträffligt ord som **rättsröta**; han är inte bara språkforskare och översättare, med en förmålig Kalevala-översättning som främsta merit, utan också starkt intresserad av att nyskapa ord. Få av hans nya ord har dock haft en sådan framgång som det utomordentliga **rättsröta**.

"Uttrycket **Rena rama** är ju rätt vanligt. Har det ord **rama** som ingår där något att göra med dialektordet **rama**? Man säger ju i östra Nyland t.ex. **en rama kvinna**, **en rama häst** och liknande, och jag har märkt att det också är vanligt i Österbotten."

Det finns ett gammalt adjektiv **ram** som är grunden till **rena rama** (t.ex. **rena rama skämtet** "utpräglat skämt") och till dialektordet **rama** "duktig", dessutom till det vanliga dialektordet **ramt** (här är **ramt** "här spökar det"). Det gamla ordet **ram** betydde "stark, kraftig", men kunde också ha negativa bibetydelser som "rå, klumpig".

Carl-Eric Thors